

Odpor, reflexe, tvorba a drobná práce v životě nejen filosofickém¹

Ladislavu Hejdánkovi k nedožitým 93. narozeninám

Tomáš Hejduk

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

Tomas.Hejduk@upce.cz

Abstract:

Resistance, Reflection, Creation and Minor Work in a Life Not Only Philosophical

The concept of dissent as it is articulated in the work of Ladislav Hejdánek is investigated in the article. The author first utilizes Pithart's schematic division of dissent into the protesting and the reflective in order to subsequently, in Hejdánek's conception, distinguish yet a third, creative type of dissent. This the author then analyzes in more detail in a systematic interpretation of Hejdánek's attitudes and thoughts (including comparisons with the texts of other dissidents and thinkers). Nevertheless, he primarily focuses on the Chartist discussion on courage, in which he clarifies Hejdánek's position, along with a search for a possible shielding, or more precisely in the context of a civilly disobedient position of an admissible and convincing concept of morality.

Keywords: dissent, civil society, Ladislav Hejdánek, ethics

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.3r.519>

V následujícím textu hledám odpověď na otázku, jak charakterizovat pojetí disentu u jedné z jeho nejvýraznějších osobností v československém prostředí, totiž u celý život silně veřejně angažovaného filozofa Ladislava Hejdánka. Pražského chartistu považuji za pozoruhodného tím, jak dokonale se vymyká jinak přínosnému dělení disentu na protestující a reflektující, které načrtl

---

1 Článek byl podpořen projektem OP VVV Centra pro etiku jako studium hodnoty člověka, reg. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/15_003/0000425, spolufinancovaným z Evropského fondu pro regionální rozvoj a státního rozpočtu České republiky.

Petr Pithart.² Navrhuji proto rozlišovat ještě třetí, tvůrčí typ disentu, který stavím na analýze Hejdánkových tezí a postojů, především ze známé diskuse o statečnosti. Statečnost zde (hlavně tedy s ohledem na Hejdánkovo chápání) vsazují do třech různých pojetí (stupňů) morálky, jež svým kontextem vysvětlují tuto hrdinsky protestní aktivitu, respektive jí vymezují řádné místo v jednání angažovaného filosofa, a tím i lépe určují možné významy tohoto jednání a v našem případě tak i pojetí disentu.

Pithartovo schéma je následující: protestující, kteří *odporují* vládě či režimu,³ jsou zavírání a tvrdě postihovaní, ale jsou slyšet, a tak jsou známí a jejich boj s mocí je chápán jako *opoziční*, tj. jsou připraveni nahradit mocipány v jejich pozicích. Zatímco protestující difamují vládnoucí mocenské praktiky, reflektující usilují *vysvětlit* moc a její trvání hlouběji než jen policejním režimem, tj. (skepticky) reflektují lidský úděl a jeho dějinný projev. Pithart soudí, že reflektující disidenti – na rozdíl od protestujících, kterým jsou blízké takové projevy radikalismu, jako je prchlivost – nejsou zklamaní porevoluční pomalou, nedařící se transformací společnosti, protože si jsou vědomi komplikovanosti života a politiky jako takových. Obě kategorie se výjimečně mohou překrývat (např. u Václava Havla).

Hejdánek sice také protestuje proti nepravostem, ale až když už není jiné východisko, principiálně se orientuje opačně: „Je třeba využít každého, i sebemenšího volného prostoru k pokusům o něco nového (...) neměli bychom utrácet svou energii na protesty a útoky, kde to není nezbytně nutné. Naši potomci nebudou žít z našich protestů, ale z naší pozitivní, konstruktivní, vynalézavé práce. S jistými obavami pozoruji, jak zejména mnoho mladých lidí, kteří pořádně ještě ani nevědí, co vlastně chtějí, se v první řadě stará o prapor, k němuž by se připojili. Mám za to, že právě dnes je doba, která se nás bude ptát nikoliv po praporech, za nimiž chceme pochodovat, nýbrž spíše po erbech, v jejichž znameních chceme jednat a žít. Časem se možná ukáže, že některé erby mohou, nebo dokonce musí být povýšeny na prapor. Ale začínat šitím praporů a teprve pak se ohlížet, co by se mohlo podnikat, by nebylo tím správným začátkem.“⁴ Protest či odpor je až zoufalým krokem v situaci, v níž již nelze dělat nic programového a tvůrčího. Protestovat ve chvíli, kdy lze *tvorit*, je malost, vnitřní slabost, „manýra otrockého ducha“, neboli protestovat má smysl jedině v kontextu tvorby, která je znemožněna.⁵

2 Pithart, P., Intelektuálové v politice: dvojí disent kdysi, dvojí zklamání dnes. *Listy*, 23, 1993, č. 5, s. 11–16.

3 Aktivitu, které v návaznosti na Pitharta nazýváme disentem protestu, odpovídají *hnutím odporu*, nazývaným tak ve světě.

4 Příspěvek Ladislava Hejdánka. In: *Informace o Chartě 77*, 11, 1988, č. 4, s. 9–10. Samizdat: *Informace o Chartě 77* vydávala nezávislá redakční skupina signatářů Charty 77.

5 Hejdánek, L., *Tvorba protestem nebo protest tvorbou?* (1969). In: *týž, O umění*. Praha, OIKOY-MENH 2014, s. 57–62.

Navíc, Hejdánek není fascinován mocí – odmítá dokonce i „opoziční postavení“⁶ coby vstup do mocenského ringu. Vzorem je mu starozákonní prorok, který se proti kněžím, králům a soudcům vymezuje právě nulovým podílem na jakékoli moci, ať už královské nebo kněžské.⁷

Zároveň Hejdánek ovšem patří – opět i v kontextu odvolávání se na prorockou tradici – mezi reflektující disent. Oproti protestujícím, často radikálním disidentům ztělesňuje jádro každé dobré reflexe, tj. *ideál dvojího odstupu*: odstup od daného, faktického stavu, a tak schopnost přicházet s novými, vylepšujícími projekty,⁸ ale i odstup od těchto svých projektů, které tvoří a jež mu umožňují odstup od daného.⁹ Přesto ale nelze Hejdánka jednoduše zařadit k disentu reflexe. Ten má totiž být *teoretickým postojem*, zatímco Hejdánkova reflexe vychází z *jednání* (reflektuje nějakou akci) a směřuje k jednání (vylepšené, poučenější akci): to lze symbolicky vidět již v tom, že filosofova pracovní byla jednou z nejhlučnějších (ať už při konání seminářů, organizačních jednání a diskusí, nebo v naprosté otevřenosti provokující k permanentní

-
- 6 Hejdánek, L., Perspektivy demokracie a socialismu ve východní Evropě. In: *týž, Filosofie a politika. Patnáct let nepolitické politiky. (Dokumenty z let 1963–1978). Samizdatový sborník*, s. 6. Archiv Ladislava Hejdánka. Nevydané texty Ladislava Hejdánka jsou dostupné on-line: www.hejdanekeu.
- 7 Distinkci mocný – na moci se nepodílející považuje Hejdánek za ústřední v křesťanském myšlení. Má smysl na ní stavět, na rozdíl od rozlišování posvátné – profánní, které je vyčpělé, ba nikdy nebylo křesťanskému poselství vlastní. Reformaci, ke které se Hejdánek hlásí, pak považuje v podstatě za vzpouru proroka proti klerikovi, svědomí proti moci. A proč je ona distinkce mocný – bezmocný stále tak aktuální? Protože „moc se nikdy nemůže sprátem s pravdou; moc potřebuje nejrůznější převleky, aby vypadala jako něco lepšího, než čím vpravdě je“. Hejdánek, L., Reakce na Jana Tesaře. *Dialogy*, roč. II, 1978-duben, č. 4, s. 4. Samizdat: Praha – Brno, [Rudolf Battěk / Ladislav Hejdánek / Jan Tesař].
- 8 Hejdánek, L., *Co je dnes zapotřebí. Výbor z Myšlenkových deníků z let 1988–1989*. Vyd. 1. Praha, Knihovna Václava Havla 2012, s. 48: „... každá kritika je či má být založena na tom, že všechno skutečné neustále stavěno do světla pravdy, resp. do napětí vůči tomu, co ‚být má‘ jako ,to pravé‘. To znamená, že každá daná skutečnost se vždy ocitá v krizi v důsledku toho, že je měřena tím, co ‚mělo být‘ a co ‚má být‘. Kritika se musí řídit pravdou; a pravda není a nemusí být vždy pouze ‚konstruktivní‘... Proč vlastně požadavek konstruktivnosti je v podstatě vadný a nelegitimní? Protože ona konstruktivnost se měří něčím daným, co je postaveno na místo pravdy.“
- 9 Hejdánek popisuje reflektujícího filosofa jako intelektuála, který „není ten, kdo má pravdu, ale ten, jemuž je pravda důležitější než jakákoli politika, jakákoli mocenská pozice, jakýkoli omezený zájem“. Do diskuse s ním myšlenku *dvojího odstupu* vnáší Pavel Kouba a Hejdánek navazuje charakteristikou intelektuála jako toho „...kdo rozlišuje. (...) Má-li intelektuál něco rozlišit, musí být zaměřen na dvě věci, a ty nějak srovnává. Za druhé, předpoklad každého rozlišení je, že dvě různé věci jsme schopni nejprve uznamenat. Za třetí, intelektuál věci nejen rozlišuje, ale musí je také myšlenkově zvládnout. Nejde o to rozlišit a zapomenout. Je nutno přesvědčit druhé o důvodech, proč je dobré věci rozlišovat.“ Ohledně vztahu k moci by pak intelektuál měl dokázat veřejně přesvědčivě rozlišit, „kdy jde o moc, která slouží, a kdy o moc, která vládne a chce opanovat společnost“. Viz *Intelektuálové a moc (rozhovor)*. *Prostor*, 1991, č. 16, s. 21–42. – *Dvojí odstup jako bytostný rys lidské existence viz Hejdánek, L., Ontologie a pojem praxe*. In: *týž, Setkání a odstup*. Praha, OIKOYMENH 2010, s. 59.

přítomnosti i státní bezpečnost), a fakticky v tom, že Hejdánek psal a filosofoval, aby adekvátně situaci a výzvám v ní přítomným jednal, tj. tvořil, spouřorganizoval a za pomoci kritických reflexí a diskusí promýšlel a spolu-vedl činná sdružení (viz jen jeho od poválečných let stálou a řídicí účast v různých veřejně působících a do společenského dění výrazně promlouvajících iniciativách); jinak řečeno, aby psal texty, jež „tvoří veřejnost“, „koncepční rámec pro mnohem širší veřejnou diskusi“ a z ní pramenící jednání.¹⁰

Pithartovu klasifikaci se tedy nabízí rozšířit o třetí typ angažovaného, občansky neposlušného člověka: ani tak toho, kdo obě aktivity skloubí, tj. protestuje i reflektuje (ať už naráz či střídavě), jako spíše toho, kdo *prakticky filosofuje*, tj. za vrchol svých aktivit – byť vyvažovaný vrcholem druhým – nepovažuje ani hledání pravdy a kontemplující poznávání, ani protestování a statečné vystupování proti *statu quo*. Praktický filosof, charakterizovaný myšlením, které hodnotí konkrétní akce a dění, kriticky analyzuje a vyhodnocuje situaci tady a teď a nabízí východiska včetně podílu na jejich realizaci – ovšem v rámci co nejcelkovějšího (dějinného) pohybu.¹¹

Ostatně také proto Hejdánek navazuje na Masaryka a především Rádlu, který „smysl filosofické práce spatřoval nikoli v teoretické činnosti, ale v řešení praktických otázek náboženství, politiky a morálky“; podle kterého má filosofie být účinným „základem nových možností české politiky a české národní společnosti“.¹² Jinak řečeno, reflexe je u Hejdánka nezbytně spjata s *tvorbou* coby „metodou a praxí transcendence“; tvorba vnáší do světa nové světlo, jež odhaluje dané v jeho nedostatečnosti, a tak vyvolává krizi, což reflektující filosof dokáže pojmově systematicky (tj. přesněji vzhledem k celko-

10 Srov. Bolton, J., *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunistu*. Přel. P. Šustrova. Praha, Academia 2015, s. 353–355. J. Bolton Pithartovo tvrdění kritizuje jako necitlivé vůči druhu a významu psaní: „Disent se mohl stát ‚veřejnou sférou‘, jen když vytvořil maximum svobody pro ‚privátní sféry‘ svých různých myslitelů.“

11 Obecně vymezuje praktickou filosofii J. Sokol. Viz Sokol, J., *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*. Praha, Vyšehrad 2014. K rozdílu praktického a teoretického rozumu v kontextu české myšlenkové tradice, k níž se Hejdánek hlásí, viz Kohák, E., *Filosofie jako program a útěcha*. In: Hermann, T. – Markoš, A. (eds.), *Emanuel Rádl – vědec a filosof / Scientist and Philosopher*. Sborník z mezinárodní konference konané u příležitosti 130. výročí narození a 60. výročí úmrtí Emanuela Rádl (Praha 9. – 12. února 2003). Praha, OIKOYMENH & Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004, s. 226–237. Rozum praktický je zakotvený v činu a spočívá v rozlišování mezi dobrým a zlým, tj. vychází z konkrétního problému, který má vůli a schopnost řešit. Právě řešením problémů se tento typ rozumu průběžně verifikuje. Teoretický rozum je pohledem z Boží perspektivy, pohledem, který vidí naráz všech šest stran kostky, neboli, obě rozhodnutí daného problému naráz. Teoretický rozum nedisponuje žádným „osobně“ přijatým východiskem či orientací, jeho závěry jsou mnohoznačné. Oproti Hejdánkově reflexi a teorii ho nepodmiňuje žádné další praktické uplatnění, význam a orientace.

12 Hermann, T., *Emanuel Rádl a české dějepisectví. Kritika českého dějepisectví ve sporu o smysl českých dějin*. Praha, Sešity Ústavu českých dějin FF UK 2002, s. 29–30.

vému pochopení situace) vyjádřit, a tak „tvoří“ kritiku dané situace a navrhuje její řešení, k jednání, které povede k zlepšení.¹³

Jestliže dnešní kritici deliberativní demokracie tvrdí, že jsou situace, kdy je třeba alternativního, konfrontačního politického aktivismu (protestu, řečeno s Pithartem), protože jinak různost hlasů a novost nemá naději na úspěch, pak Hejdánek – kromě uznání nutnosti v jistých, ovšem velmi výjimečných, situacích „hmatatelně“ protestovat – reaguje hlavně svým myšlením a z něho vycházejícím jednáním, které se upíná k celku, představivosti, experimentování a tvorbě coby zárukám nekonformního a nebezpečím deliberace (diskuse podléhá diskursivně strukturovanému poli) zabraňujícího přístupu.¹⁴

Ona tvorba a experimentující, na důkladné reflexi založené jednání jsou ovšem neoddělitelně spjata s důkladnou diskusí v kruhu angažovaných lidí, kteří společně svými texty a promluvami *ustavují veřejnost*, jež by měla rozhodovat o dění v obci. Tvorbu, o níž zde hovoříme, pak lze v tomto disident-ském duchu chápat také jako tvorbu veřejnosti (viz výše), respektive jako (veřejný) projev, který není především určený konkrétní skupině lidí (disidentům), neboť jeho hlavní funkcí je teprve ustavit (tvořit) prostor pro iniciativy či přímo některé iniciativy, jež už tímto svým ustavením – a v případě nově utvářených iniciativ hlavně další spoluprací – pečují o poměry v dané obci.¹⁵ Rozhodováním a pečováním zde pochopitelně nemám na mysli přímo či nepřímou působící činy žádné z vládnoucích mocí, ale aktivity jednak výchovné a vzdělávací,¹⁶ jednak tradičně připisované přijatelné *občanské neposlušnosti*, jež zasahují vždy, když se legalita a mocensky politické praktiky začínají vymykat legitimnosti (ústavnosti) daného zřízení.

Veřejnosti tvořené texty a promluvami pak apelují „na schopnost příslušné většiny něco si uvědomit a na její smysl pro spravedlnost. ...[a chtějí] vzbudit ochotu lidí znovu posoudit a svou vůlí ovlivnit určitou platnou normu nebo právoplatně přijatou politiku, a podnítit tak revizi většinového mínění“.¹⁷ Když Habermas o této neposlušnosti hovoří jako o kolektivním procesu *učení se*, pak má na mysli víceméně totéž, co Patočka v řeči o výsostné roli Charty 77, totiž její roli *pedagogickou* (viz poznámku č. 16 pod čarou výše).

13 Hejdánek, L., Tvorba protestem nebo protest tvorbou?, c.d.

14 Ke kritice deliberativní demokracie viz Vargovčíková, J., Deliberativní demokracie: rozpravou za hranice liberální demokracie? In: Znoj, M. – Bíba, J. – Vargovčíková, J., *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha, Karolinum 2014, s. 118 n.

15 Bolton, J., *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, c.d., s. 272–278.

16 „Charta nezamýšlela nikdy působit jinak než pedagogicky...“: Patočka, J., Co můžeme očekávat od Charty? In: *týž, Češí I*. Eds. K. Palek – I. Chvatík. *Sebrané spisy Jana Patočky*. Sv. 12. Praha, OIKOYMENH 2006, s. 443.

17 Habermas, J., *K ustavení Evropy*. Přel. A. Bakešová. Praha, Filosofia 2013, s. 214–215.

A když Dworkin vidí v občanském porušování zákonů z důvodů svědomí morálně zdůvodněné jednání, jež by se mělo využít ve prospěch nutných inovací,¹⁸ pak to odpovídá Hejdánkovým apelům v Chartě, jež kladou důraz na experimentování, více představitivosti a novátorství, jedním slovem „tvorbu“.

Rozdíl mezi protestujícími a reflektujícími disentem, respektive rozdíly mezi těmito ve své jednostrannosti „extrémními“ postoji a tvořivě angažovanými, nekonformně jednajícími lidmi myšlenky a slova¹⁹ se, po mém soudu, dobře ukazuje i v debatě o hrdinství či statečnosti (kdysi mezi chartisty intenzivně vedené). V jejím kontextu se přímo vnucuje otázka: Co patří k pojmu a dílu „praktické filosofie“ či k tvořivému angažovaně-reflektujícímu postoji duchovního člověka? Jsou statečnost a hrdinství jejich nezbytnou součástí, nebo si vystačí s drobnou, každodenní poctivou prací a svědomitým vytrváním v ní?

V polemice o identitě disentu (především Charty 77) zaznělo důrazné varování před některými aspekty disidentských protestů, především pak před *přehnanou náročností* a s ní spojeným *odcizením* hrdinně odporujících chartistů běžným lidem: mnohá „hrdinství“ nedávají větší smysl, jsou zbytečná („sváteční svobody“), malicherná, či přehnaně radikální. Tím odvádějí pozornost od důležitých věcí spjatých s každodenním životem k politice, která je ale druhotná a takovou pozornost si nezasluhuje: tak například je nemístná známá Havlova kritika zelináře za to, že v obchodě vyvěsil ceduli s nápisem: „Proletáři všech zemí spojte se!“ Takový transparent je totiž jen banalitou, které si nikdo nevšímá, která nikomu neškodí a jejíž kritikou jen nepatřičně vyzvedáme politično (ze zanedbatelného gesta děláme ústřední životní téma): pokud by zelinář transparent vyvěsit odmítl, byl by laciným hrdinou, který by byl vzápětí zbaven funkce vedoucího obchodu či případných dalších významnějších společenských postavení, díky kterým mohl dění v obci dlouhodobě ovlivňovat.²⁰ Disidenti by zkrátka neměli *nárokovat* na obyčejných lidech činy typu zelinářova vzepření se režimu. Zmíněný odpor navíc není neproblematický ani u disidentů samých, protože tímto způsobem svévolně přebírají zodpovědnost za „věc, která měla být společnou“ a svým „náročným“ přístupem se odcizují společnosti.²¹

18 Dworkin, R., Občanská neposlušnost. In: *týž, Když se práva berou vážně*. Přel. Z. Masopust. Praha, OIKOYMENH 2001, s. 259–278.

19 Kohák, E., *Domov a dálava. Kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*. Praha, Filosofia 2010.

20 Srov. Hejdánkovo odrazování „přítele“ od podpisu Charty 77 z podobných důvodů. Hejdánek, L., *Dopisy příteli* (1977). Praha, OIKOYMENH 1993, dopis č. 1.

21 Podrobněji v: Pithart, P., *Pokus o vlast. Svědectví*, XV, 1979, č. 59, s. 445–464; též *týž*, Bedra některých. In: Havel, V., *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*. Třetí vydání, první v Československu. Eds. V. Prečan – A. Tomský. Praha, Rozmluvy,

Odůvodněná odpověď na otázku, zda je zmíněná statečnost – ať už v případech běžných občanů, jako je zelinář, nebo disidentů, kteří rozvíjejí svůj odpor dlouhodobě, koordinovaně a poučeně – vhodná či správná, se nicméně musí odvíjet od širšího pohledu, totiž od odpovědi na otázku, jak chápeme morálku či správné jednání (jež podmiňuje řádný chod celé společnosti). V následujícím textu proto rozliším tři způsoby či stupně morálky, a na jejich pozadí pak možný význam a určení statečnosti, abych tímto způsobem lépe identifikoval meze vhodného a ospravedlnitelného odporu (protestu), který lze chápat jako součást „disentu tvorby“ – a tedy poukáži i na mez, za kterou lze vcelku právem odmítat disent reflexe coby nepraktický (statečnost postrádající) životní postoj.

Na prvním pomyslném stupni můžeme mluvit o morálce jako o přijetí základních společenských zvyklostí, jako o *společném mravu*: dodržet slovo, mluvit pravdu, zdravít sousedy.²² Jde o učení se kulturním stereotypům, které má velký význam (vytvoření důvěry mezi lidmi, zjednodušení života), ovšem nelze od něho očekávat kompletní zaopatření lidského života, protože pak bychom končili relativitou (viz například jen místní a časová proměnlivost zmíněných mravů) a nedostatečností či nechtěností (např. homogenizace společnosti). V tomto smyslu morálním může být i nájemný vrah či nacistický pohlavár. Hejdánkovu distanci vůči této „slušnosti“ vystihuje nietzschovská kritika: „...pokud by se člověk měl spokojit jen s dodržováním pravidel, vzdal by se toho nejlepšího, čeho je schopen – totiž ‚tvoreni‘. Pouhé dodržování pravidel přináší (...) spokojenost a ‚dobré trávení‘ těm, kdo ničeho lepšího nejsou schopni, ale dává jim navíc do rukou zbraň, kterou terorizují ty ‚nejlepší‘. Taková morálka (...) vychovává k ustrašenosti, závisti a pomstychtivosti... – zkratka k nihilismu.“²³

V diskusí chartistů na podobné nejzákladnější morálce – ovšem jako protikladu exaltovaného hrdinství (zde coby příkladu extrémního sklonu protestovat) –, totiž na „pevnosti normálního člověka“, na lidech, „kteří se snaží udržovat standardy profesionality, cti a usilovné práce i v malém rozměru“, stavěl Ludvík Vaculík. I když se zdá, že jeho „kousek poctivě udělané práce“, nadřazený hrdinským skutkům, má blíže k Hejdánkově doporučované „drobné práci“ než k jím zpochybňované slušnosti²⁴ („...každý projev neú-

Nakladatelství A. Tomského 1990, s. 207–211; a Bolton, J., *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, c.d., s. 304 nn.

22 Viz například trojí možné užívání výrazu „morálka“ u Richarda Rortyho. Rorty, R., *The Moral Purposes of the University: An Exchange. The Hedgehog Review*, 2, 2000, No. 3, s. 106–116.

23 Sokol, J., *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*, c.d., s. 73.

24 Hejdánkova orientace na pravdu má podobu přátelení se se slabými a utlačovanými. Právě taková orientace ovšem vede ke ztrátě slušnosti, „dobropověstnosti“: „věděl, že o něm říkají ‚žráč a pijan vína, přítel publikánů a hříšníků‘ (Mat 11,19).“

platnosti, každé gesto dobré vůle, vybočení z chladné rutiny nebo krok a pohled bez masky...“²⁵), Hejdánek Vaculíkův přístup nakonec odmítá kvůli protirečení spojenému s jeho pojmem *poctivé práce*: ta totiž dle Hejdánka nutně se statečností (hrdinstvím) spojena být musí, neboť k ní zdaleka nestačí plnění formálních pravidel – podobně jako k boji proti režimu či za „pravdu“ *nestačí jejich neplnění*. Z takového formalismu ostatně Hejdánek obviňuje například i Havlovo pojetí pravdy: „Život v pravdě pro něj bylo říkat pravdu, což demonstroval tím, že nejezdí načerno v tramvaji. Strašně to zpovrchněl.“²⁶

Poctivá či drobná práce, stejně jako každodenní život totiž spočívá ve „správném“ jednání v širokých kontextech pravých norem: tj. např. spisovatel není poctivý, pokud se prorežimně vyhne nežádoucím tématům. Hejdánek zde – ve vztahu k morálce jako dobrému mravu, slušnosti a profesionalitě – zkrátka přiznává jinak odmítanému heroismu jeho význam, a tak vidíme i jistou, byť minimalistickou roli odporu (protestu) v jinak uměřeném disentu. Statečnost či heroismus jsou ctností, která je kritériem odlišení běžného pojmu slušnosti (ona „dobropověstnost“, zdánlivá slušnost) od slušnosti skutečné, založené na výjimečných činech, na podílení se na nich, byť třeba jen v menších rozměrech každodenního života. Skutečná slušnost nese význam ctnosti a heroičnosti lidí, „kteří staví a eventuálně i zvyšují laťku. Dobré zvyky jsou pozůstatkem nezvykle dobrých činů několika jedinců, kteří se stali vzorem.“²⁷

Vaculíkovi se Hejdánek na druhou stranu blíží důrazem na drobnost, demokratičnost tohoto hrdinství, které lze čekat a žádat od většího počtu lidí v každodenním jednání jako onu Vaculíkem prosazovanou „poctivost“.²⁸ A statečnost coby „zvyšování laťky“ a základ pravé slušnosti je také přijatelnější pro ty kritiky, kteří operují odcizeností či svévolností ghetta disidentů: „...riskantními doteky s mocí krok za krokem posouvaly hranice toho, co si čím dál tím víc mohla Charta dovolit. Zůstat jen u drobných skutků, moc by trestala je; takto byly riskantním počínáním riskujících disidentů vlastně chráněny před perzekucí, tu riskující činnost vážala na sebe. A ustrnout jen

25 Vaculík, L., Poznámky o statečnosti. In: Havel, V., *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, c.d., s. 201–203; Bolton, J., *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, c.d., s. 303–304.

26 Hejdánek, L., Havel – filosof? Rozhovor Michala Urbana s Ladislavem Hejdánkem (24. září 2008, Písek). In: Hejdánek, L., *Havel je uhlík. Filosof a politická odpovědnost*. Praha, Knihovna Václava Havla 2009, s. 103.

27 Hejdánek, L., *Dopisy přáteli III*, dopis č. 2 (42). Archiv Ladislava Hejdánka, 1980. Dostupné na: www.hejdanek.eu; [cit. 11. 7. 2022]. Hejdánek používá příměru s hudbou – její normy tvoří a do společnosti přinášejí geniální hudebníci, nikoli průměrná „hudebnost“ většiny. Génius se dotýká nejvyšších pater hudby a zpracovává je, přičemž díky němu i hudebně méně nadaní mohou později něco podobného zaslechnout, byť s menším porozuměním a schopností „zpracovat“.

28 Tamtéž.

u drobné práce, i když jsme ji konali všichni a všichni jsme si jí vážili, by taky znamenalo, že veřejnost by si nedokázala vytvořit povědomí o opoziční činnosti...“²⁹

V každém případě je v Hejdánkové definici pojmu poctivého jednání obsaženo více (viz odkaz na „pravé normy“) než v běžném výše uvedeném významu prvostupňové morálky. A jak uvidíme dále, je v ní i více než v jejím stupni vyšším (druhém), neboť v řádném případě již oba nižší stupně obsahují – do jisté míry a každý svým způsobem – význam či stupeň třetí, nejvyšší. Neboli: i tato nejjednodušší morálka coby mrav, slušnost a poctivost má svůj dobrý význam, ovšem pod podmínkou přijetí paradoxního pojetí, v němž překonává sebe samu, v němž je v rozporu se samou svojí výše předloženou definicí: konformismus musí být založen na nekonformně nezvyklém jednání.

Vzhledem k výše položenému problému trojího disentu lze říci, že Hejdánek již nejobecnější slušnost chápe v její pravé podobě jako „tvůrčí čin“ – či takovým činem inspirované jednání. A především v tomto duchu tvorby uznává s ní vždy alespoň zčásti spojený čin konaný „navzdory“ většinovému chování a myšlení, tj. odpor, protest a statečnost, jakkoli jsou tyto na druhou stranu drženy zkrátka. Uznává odpor sloužící tvorbě coby originální, nikoli reakční aktivité a statečnost přijatelnou pro lidi nijak nadstandardně odvážné a už vůbec ne bojechtivé, tedy spíše pro lidi zdravého úsudku, smyslu pro spravedlnost a usilování o ni.

Dalším stupněm morálky je *individuální morálka*, která stojí výše než sdílené mravy, neboť představuje „...dobrovolné sebeomezení, které se neopírá o to, jak jedná většina, o faktický stav v dané společnosti...“, ale naopak tento stav a většinové chování konfrontuje se svým svědomím, rozumem a citem.³⁰ Ani tento stupeň morálky sám o sobě nic nezaručuje, neboť ho ohrožuje totiž, co ohrožuje řádnou, „tvůrčí slušnost“ a čím se pak vyznačuje konformní typ slušnosti, totiž sebestřednost a vcelku bezohledné uspokojování horších či povrchnějších stránek svých citů, tužeb či rozumu. V běžnější a horší podobě se opět jedná o moralismus, který Hejdánek spatřuje například ve zmíněné Havlově „pravdě“ a s ní spojeném požadavku statečnosti – nejslavněji po onom „zelináři“.³¹ Jezdit načerno (viz výše), nepodepsat Chartu,

29 Kantůrková, E., Závěrečný rozhovor s Evou Kantůrkovou. In: Kolektiv autorů, *Diskuse o statečnosti. Samizdatový sborník Charty 77, další dobové texty, komentáře a vzpomínky*. Frýdlant nad Ostravicí, Nakladatelství Krtek a datel 1990, s. 241.

30 Sokol, J., *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*, c.d., s. 67–88. (Rorty druhý význam výrazu „morální“ spojuje s odsuzováním aktivit typu cizoložství. V Sokolově kategorizaci – a nejen v ní – se Rortyho příklady prvních dvou morálek jeví jako kontroverzní; např. odmítání masturbace lze chápat jako společný mrav, stejně dobře ale může jít i o akt individuální morálky, záleží na původu daného rozhodnutí, ovlivnění výchovou a podobně.)

31 Srov. Pithart, P., *Pokus o vlast*, c.d.; týž, Bedra některých, c.d.

vyvěsit ceduli vyhovující vládnoucímu režimu či nepsat dopis nadřazenému o šlendriánu kolem sebe,³² to vše jsou formality, které nic rozhodujícím způsobem neovlivní, a to i když to jsou osobně procítěná rozhodnutí, jež jdou zrovna třeba proti většinovému, prorežimnímu hloupému jednání. Zdaleka ne všechna naše slova a činy, včetně těch osobitých, se týkají pravdy a zápasu s režimem (respektive nemají nějak výsadní postavení v tomto zápasu a vztahu k pravdě), a tak nemáme právo je ani u sebe, ani u druhých poměřovat parametry statečnosti a kolaborace: odtud i kritika zbytečných či přehnaných protestů a morálních apelů a příklon k „obyčejné práci obyčejných lidí, kteří chtějí zlepšit svou komunitu a prostředí“.³³

Pokud zkratka není individuální morálka vedena myšlením a jednáním založeným v nadindividuální (transcendentní) oblasti pravých norem, které každou situaci teprve osvětlují tak, že je možné se v ní celkově zorientovat, tak nejde o osobně významné sebeomezení a výkon, ale o myšlení a cítění podřízené pouze *svým* (často malicherným, krátkozrakým atp.) plánům a touhám, včetně plánů vlastního sebeomezení a výkonu. Prostřednictvím poukazu na osvětlování pravdou jsme ovšem zpět u reflexe a tvorby, které tak i zde usměrňují případný disent protestu: individuum musí překonat sebe sama a prezentovat se jednáním inspirovaným či přímo formovaným tvůrčí a reflektovanou aktivitou. Takové jednání je pak vždy, alespoň do jisté míry, potlačením vlastní individuality (není-li tedy sama chápána jako spočívající v permanentním tvůrčím a reflektovaném proměňování). Protest a odpor vycházející z tvorby je zkratka něco jiného než protest založený v ryze osobních pocitech a žití.

Jinak řečeno, řádně jednající člověk ještě nemusí být ten, kdo skloubil statečnost a osobitost. Jeho nedostatečnost odpovídá neexistenci činů, které jsou vždy správné. Na triviální rovině je totiž vždy třeba zvážit, co je v silách daného jedince v dané situaci: „...přátelé, kamarádi, spoluobčané, buďte jen tak stateční, abyste důsledky té statečnosti dokázali unést tady, mezi námi. Vydržet je, abyste mohli zůstat doma.“³⁴ Je sice pravda, že „nikdo nevíme předem, ani kolik uneseme, ani co nám bude dáno nést“,³⁵ a tak bychom z opatrnosti nikdy nemuseli udělat nic, nicméně rozhodovat se v situacích, kdy víme, pro co se máme rozhodnout (co uneseme), znamená, že nejde o skuteč-

32 Příběh o sládkovi viz v: Havel, V., *Moc bezmocných*. In: Týž, *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, c.d., s. 96–97.

33 Bolton, J., *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, c.d., s. 310–311.

34 Pithart, P., *Chartisté se přeli o to, co je statečnost? Neměli lepší téma?* In: Kolektiv autorů, *Diskuse o statečnosti. Samizdatový sborník Charty 77, další dobové texty, komentáře a vzpomínky*, c.d., s. 305.

35 Havel, V., *Milý pane Ludvíku (1979)*. In: Kolektiv autorů, *Diskuse o statečnosti. Samizdatový sborník Charty 77, další dobové texty, komentáře a vzpomínky*, c.d., s. 44.

ně svobodné rozhodování.³⁶ „Každý krok, každá akce je vždy něčím víc, než čím se na první pohled jeví; v činu je přítomno rozhodnutí nejenom ve věci, která bije do očí a které si je rozhodující člověk plně nebo téměř plně vědom, ale vždy zároveň rozhodnutí ve věcech, o nichž člověk ví málo nebo dokonce neví vůbec, a které se začnou ozřejmovat teprve mnohem později.“³⁷

Čili: určitá statečnost může být obsažena i v umírněném přístupu k protirežimnímu boji, pokud jde o přístup zahrnující toto „nerozhodnutelné rozhodování“. Je chybou vidět statečnost jednostranně jen u vehementně či permanentně protestujících, neboť rozhodujícím kritériem není statečnost a odpor, ale jednání reflektované, beroucí v potaz i svoji konečnost, omezenost a vydanost přesahujícím silám, tj. jednání založené ve výzvách, které je třeba si na vlastní odpovědnost vyložit, promyšlet a nakonec uvádět v realitu, a to bez jistoty, že ono vlastní zpracování zaručuje jejich oprávněnost.

Dále pak Hejdánek Chartu nekoncipoval ani reálně neviděl v duchu individualistické morálky jako projekt mířící „nad“ společnost, mimo problémy „milionů lidí v ČSSR, lidí, kteří jednoduše nejsou a ve své zdrcující většině nikdy nebudou disidenty“.³⁸ O tom svědčí už jen jeho připodobňování Charty spíše k církvi než k politické straně či nějakému zájmovému spolku a snaha o prosazení Charty jako textu tvořícího veřejnost, a nikoli jako iniciativy morálních apelů a lekcí. Disent nesmí být paralelní společnost, která uspokojí a ospravedlní jen své členy jako ty, kdo tvoří „nejlepší z možných příbytků“.³⁹ Cestou z ghetta vyvolených nicméně nejsou *obyčejné problémy obyčejných lidí*, jak o nich hovoří Pithart, protože ty nejsou oním kruciólním problémem, kvůli kterému byla Charta (podobně jako Nová orientace a další iniciativy, na nichž se Hejdánek výrazně podílel) založena: „zabývat se takovými problémy znamená ovšem zabývat se opět minoritními problémy; ne každý má starosti s autem... nikdy tyto starosti nenese národ jako celek. Před čím však stojíme všichni, je tlak dirigistické mánie zaprodané moci...“⁴⁰

Zatímco tedy jedni považují za chybné vést neustálou polemiku s mocí, Hejdánek, Trojan a další vidí problémy každého, i neobyčejnějšího člověka

36 Hejdánek se tímto pojetím svobody a etiky blíží koncepcím takových autorů, jako je Derrida, podle něhož se opravdu rozhodujeme jen ve chvílích nerozhodnutelných. Velmi podobně: Patočka, J., Plátón a Evropa. In: týž, *Péče o duši*. Sv. II: Stati z let 1970–1977, nevydané texty a přednášky ze sedmdesátých let. Eds. I. Chvatík – P. Kouba. *Sebrané spisy Jana Patočky*. Sv. 2. Praha, OIKOYMENH 1999, s. 152: „... situace je situací právě proto, že je nerozhodnuta: rozhodnutá situace už není skutečně situací.“ A podobně „moral luck“ u autorů anglosaských.

37 Hejdánek, L., *Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti*. Praha, OIKOYMENH 1997, s. 95.

38 Pithart, P., *Disi-rizika* (1979). In: Kolektiv autorů, *Diskuse o statečnosti. Samizdatový sborník Charty 77, další dobové texty, komentáře a vzpomínky*, c.d., s. 119.

39 Tamtéž, s. 129.

40 Trojan, J., *Disi-šance* (1979). In: Kolektiv autorů, *Diskuse o statečnosti. Samizdatový sborník Charty 77, další dobové texty, komentáře a vzpomínky*, c.d., s. 134.

jako *neobyčejné*, tj. spočívající ve střetu moci s bezmocnými, a proto tvrdí, že je zápas s mocí nezavádí na stezku nějaké paralelní, výlučné společnosti, nýbrž na univerzální rovinu odpovědnosti za život všech a všude, tj. především utlačených a zbídačených coby reprezentantů pravdy, coby ukazatele, jak na tom ta která společnost je.

Zároveň platí, že v disidentské činnosti jde nejvíce o pedagogiku a s ní spojenou proměnu vědomí, která se týká každého a jistě není jen sváteční tradicí.⁴¹ Z toho všeho je zřejmé, že svázanost s „obyčejnými lidmi“ je tu nejen v jejich obyčejnosti, tj. ve vystavenosti kritice i v jejich životních zápasech, ale především v jejich neobyčejnosti, tj. ve formě služebnosti vůči nim, byť na rovinách zápasu s mocnými a snah o proměny vědomí, tedy na těch rovinách, které si oni sami ne vždy nutně uvědomují a usilují o ně: „...mezi námi musí být více kritičnosti, nesmíme si zakládat na sádle. Ale také mezi námi musí být více vůle ke klidné, soustavné jinakosti, která není samoučelná, nýbrž hluboce diakonická (= služebná), komunikativní a ekumenická. Musíme se stát bohatým společenstvím, svazkem duchovně a mravně bohatých lidí. Vskutku jde o to, abychom byli lidmi zvláštního ražení, lidem zvláštním. A je třeba vědět, že to bude v konsumní společnosti, ať demokratické, či totalitní, vždy považováno za cizorodý prvek. Ale jen jinakost vysvobozuje, jen vpád cizího (= nového) zbavuje odcizení a pokleslosti.“⁴²

Těmito přesahy individualismu a s ním spojeného „unáhleného“ protestu i „sebestředné kontemplace“, přesahy, které jediné je ospravedlňují (podobně jako je slušnost legitimizována teprve určitým „tvůrčím“, tj. „neslušným“ prvkem v ní), se ovšem již definitivně dostáváme k třetímu stupni morálky coby úsilí pomoci chudým a zbídačeným („morality is the attempt to decrease the amount of suffering among human beings“⁴³) – pouze zde je morálka tím, co radikálně přesahuje slušnost a individualismus, jak se o nich běžně mluví a jak je Hejdánek v jejich samozřejmosti odmítá jako základní princip jednání. Na tomto stupni ovšem vyvstává problém, jak zmíněnou orientaci na slabé a zbídačené skloubit se svobodou jednotlivce, s rozhodujícím charakterem osobního promýšlení, reflexe a praxe.

Mnohé napovídá koncept, který v případě etiky hovoří o (svobodném) životě jako o hledání lepšího a nejlepšího a o „kladení cílů“: „Tam, kde je lidské jednání skutečně svobodné, nehledá ovšem jen to, co je dovolené, nýbrž co je lepší, případně nejlepší. (...) Do této oblasti vynikání (...) se totiž nemůže dostat jen dodržováním daných pravidel, nýbrž tak, že jde za nějakým cílem a ideálem nebo že se poměřuje s výkony jiných.“ To odpovídá Hejdánkovu

41 Viz výše či např. tamtéž, s. 136.

42 Tamtéž.

43 Rorty, R., *The Moral Purposes of the University: An Exchange*, c.d., s. 110.

postoji a zčásti i řeší zmíněný rozpor – jde o etiku kategoricky neimperativní, ale osobitě a přece nikoliv „subjektivně“ usilující o lepší, mířící k cíli.⁴⁴ Individuum se sice rozhoduje, ale ne svévolně a sebestředně, protože uznává „cíle“, kritéria, to lepší a nejlepší. Svobodný je zde jedinec právě i ve „vyšším“ smyslu osvobození se od sebe, svých choutek, dobrých pocitů, přirozenosti, ba i rozumu – toť výkon, cesta k vyslyšení výzev přicházejících s různými situacemi v různé podobě, ovšem v našem konceptu vždy obnášející jako ústřední prvek poukaz k zbídačeným coby reprezentantům, služebníků pravdy.

Přihlášení se k apriornímu zápasu s bídou ještě jedince nezabavuje nutnosti rozvažování a rozhodování, jež také patří k oné ochraně před *křečovitým aktivismem* a *hrdinstvím*. Bez promyšleného rozhodování se jedinec neobejde ani při určování konkrétního výskytu diskriminace a nespravedlností, ani při hledání a realizaci způsobů jejich potlačování a předcházení jejich dalšímu šíření.⁴⁵ Slova „nejde na prvním místě o statečnost postoje, nýbrž o ochotu podřídit své myšlení a svůj život pravdě“ si vykládám tak, že nestačí protivit se mocným, bít se za diskriminované, ale že je třeba postupovat věcně, efektivně a tam, kde je to na místě. A ačkoli už samy termíny *obrana* zbídačených a *napravování* škod sugerují omezenost, negativitu, skeptickou neperspektivnost a bojácnost, opak je pravdou – lze je chápat jako řádný disidentský projekt: „Dosud šlo o porušování lidských práv a svobod...“, dále je potřeba „vynalézavé hledání oblastí, kde vyhlášená práva nejsou zatím uplatňována nebo jen sporadicky. Bude třeba víc fantazie a konstruktivního myšlení.“⁴⁶ Snaha o přísné a široké uplatňování lidských práv a svobod je jen součástí hlavního úkolu (spíše tvůrčím způsobem myslitelského a pedagogického než reakčního a hrdinského) spočívajícího v plnějším a přesnějším *pochopení* a *vyjádření* těchto práv a svobod teď a tady.⁴⁷

Morálka nebo spíše etika na tomto třetím stupni je tedy svobodou nikoli ve smyslu prosazování svého, nýbrž ve smyslu distance od předmětnosti (včetně „daného“ sebe sama), „zápasu s objektivním jsoucnem“, je pravdou, která „nás ujišťuje, že předmětnost není pro nás nikdy ukončeným celkem“. Řádný jedinec podstupuje úzkost spojenou s tímto svobodou zakládajícím podstoupením z předmětnosti, v němž se vystavuje pravdě či nepředmětným výzvám: v takovém vystavení nikdy nedosahuje suverenity dosahované v předmětném světě (byť dočasné), a přesto se stále musí rozhodovat

44 Sokol, J., *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*, c.d., s. 110.

45 Williams mluví o tzv. „damage control“. Williams, B. A. O., *Liberalismus strachu*. In: *týž, Na počátku byl čin. Realismus a moralismus v politické diskusi*. Přel. T. Hejduk. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2011, s. 95–108.

46 Hejdánek, L., *Dopisy příteli (1977)*, c.d., s. 125.

47 Tamtéž, s. 117–122.

a v tomto rozhodování a jednání jistou suverenitu a identitu držet (protože zmíněná svoboda i přes odstup od předmětného světa vede jedince vždy zpět k němu a světu zde a nyní, v němž jediném spolu s jeho nedokonalostí je plně uskutečnitelná).⁴⁸

Pouze z logiky této distance vůči předmětnosti (v radikální podobě zbitačených vedoucích k radikální formě distance, totiž k boji) plyne Hejdánkův závěr uplatněný v chartistické diskusi o statečnosti: není nejpodstatnější udržet si svoje místo v civilním zaměstnání, vědeckém provozu či i v rodině. I když v *Dopisech příteli* radí dospívajícímu příteli Chartu nepodepisovat, protože pak bude moci pro společnost, pro sebe i pro „spravedlnost“ udělat více, v zásadě nelze moci, která patří k předmětnosti par excellence, ustupovat a občanská angažovanost spolu s věrností pravdě (resp. utlačovaným a bezmocným) je zásadnější než angažovanost zaměstnanecká či rodinná: „Je třeba se smířit s tím, že stovky a tisíce tvůrčích lidí nebudou až do konce života moci použít oficiálních kanálů, že si na veřejnosti neškrtnou. To je pro jednorozměrného člověka, který zakládá svou existenci na spočitatelném, disponovatelném a spektakulárním, bezpochyby tragédie. Jde však o to, aby naše jména byla zapsána v nebesích. Naším úkolem je vtisknout takovou stopu činem naděje a věrnosti pravdě, která zůstane, i když nás všechny odváne čas.“⁴⁹

Hejdánek odmítá pocívat lítost nad tím, že mu režim zabraňuje zabývat se profesně filosofií, protože mu tím nezabraňuje smysluplně žít. Čas není „jeho“, a tak nespočívá ani v provozování jím zvolené aktivity, ani mu nemůže být zcizen. Kdo hořekuje, že mu „tak zběsile utíká čas“, protože nemůže dělat to, co by rád, je soukromník přivlastňující si to jediné, co jeho i ostatní *osvobozuje*. A jeho filosofie nakonec musí být pseudofilosofií, protože v ní slouží řešení soukromých problémů či uspokojování libostí, zatímco i filosofie má sloužit pravdě, tj. také se nechat osvobodovat časem.⁵⁰

48 Patočka, J., Problém pravdy z hlediska negativního platonismu. In: týž, *Péče o duši*. Sv. I: Stati z let 1929–1952 a nevydané texty z padesátých let. Eds. I. Chvatík – P. Kouba. *Sebrané spisy Jana Patočky*. Sv. 1. Praha, OIKOYMENH 1996, s. 460–465. Viz výše nerozhodnutelné situace u Hejdánka, Derridy a Patočky.

49 Trojan, J., *Disi-šance*, c.d., s. 137.

50 „Ale naše skutečné problémy nejsou soukromé, nýbrž celospolečenské. Kdo vidí naši společenskou a politickou situaci ve správných dimenzích, tomu v žádném případě čas zběsile neutíká, nýbrž právě naopak jde kupředu příliš pomalu. (...) Když správně porozumíme svému lidskému údělu na této zemi, nebudeme nikterak nakloněni prohlašovat ve chvílích dílčích nebo dokonce jen soukromých úspěchů, že bychom své nesnáze a prohry ‚v životě už nechtěli zažít‘. Budeme si vědomi, že lidskost našeho života má svůj základ a svou garanci právě v těchto životních okamžicích nebo i dlouhých údobích, kdy jsme nuceni čelit třeba i těm největším nesnázím a kdy jsme drceni a ničení odlidštěnou mocí.“ Hejdánek, L., *Dopisy příteli III*, dopis č. 1 (41). Archiv Ladislava Hejdánka, 1980. Dostupné na: www.hejdanek.eu; [cit. 11. 7. 2022]. Stejně varování před falešnými motivy dne a míru, před zavádějící péčí o „svůj“ život a důraz

To jsou „velké věci“ a statečný životní postoj. Nicméně ten není postavený více na vlastním „postoji“ odporu či hrdinství než na „společném“ promyšlení a tvorbě. Hejdánek zde hovoří s Masarykem o donikání k principům a o tvorbě celospolečenských, obecních programů. To ovšem již implikuje „demokracii“ v její všední, neprotestující drobné formě: „Naše síla není v násilí, ale ve věrnosti těm hodnotám, na které je i ta největší velmoc krátká; a to se musí zároveň projevat v našem každodenním životě. Těm hodnotám musíme být věrni i v malém, v drobných, na první pohled nedůležitých situacích.“⁵¹ Vyšše zmíněná kritika Havlova kategorického odmítání jezdit načerno se paradoxně zakládá zde: v kontextu osobně důležitých věcí, které ovšem nejsou nesený „daným“ já, nýbrž já zakládajícím se v nepředmětných výzvách (ideálních zákonech či „hodnotách, na které je i ta největší velmoc krátká“), se striktní dodržování daného pravidla jeví jako nepodstatné a nedemokratické. Jakmile se něco jedinci žijícímu náležitě rozvinutý citový, společenský a rozumný život ukazuje v celku toho života *důležité*, musí jít morálka v prvních dvou vymezeních stranou, respektive se musí transformovat do podoby vyhovující „důležitému“. Pro Hejdánka je v tomto smyslu rozhodující schopnost rozpoznat a realizovat ony ideální zákony ve zdánlivých maličkostech všedního života. To ovšem nemusí vést – a většinou ani nevede – k protestování, ale spíše k tak „uměřeným“ činům, jako je přesvědčování mladého přítele, aby Chartu (hned) nepodepisoval (viz výše).

Svým hodnotám může být navíc jedinec věrný jen tak, že sdílí hodnoty druhých – v první řadě nejsou hodnoty či přesvědčení „jeho“, protože je nachází, promýšlí a rozvíjí jedinečně ve vztahu s druhými (viz výchova a uvedení do světa řeči a myšlení), s nimiž ale žije vždy do jisté míry jako s jinými, vzdálenými a neznámými bytostmi.⁵² Dále – a to je základní podmínka Hejdánkovy rezervovanosti vůči mravům či běžně chápané morálce (jako jistým *daným* pravidlům, zákonům a pravdám) a upřednostňování etického konceptu „osobně důležitých věcí“ – platí, že: „Máme-li vůbec pochopit smysl a pravou skutečnost chování a jednání nějakého člověka – a tím i jeho charakter nebo morální profil atd. – musíme brát v úvahu... jeho hierarchii hodnot. Ale zase ne jen sociologicky a psychologicky, jako zjišťovaná fakta,

---

na svobodu a život rostoucí právě z odolávání tlaku moci či síly viz: Patočka, J., Kacířské eseje o filosofii dějin. In: týž, *Péče o duši*. Sv. III: Kacířské eseje o filosofii dějin, Varianty a přípravné práce z let 1973–1977, Dodatky k Péči o duši I a II. Eds. I. Chvatík – P. Kouba. *Sebrané spisy Jana Patočky*. Sv. 3. Praha, OIKOYMENH 2002, s. 129: „Pochopit, že zde je místo, kde se odehrává vlastní drama svobody; svoboda nenastává ‚až potom‘, až bude boj skončen, nýbrž má své místo právě v něm... Že ti, kdo jsou vystaveni tlaku Síly, jsou svobodní...“

51 Hejdánek, L., *Dopisy příteli IV*, dopis č. 3 (60). Archiv Ladislava Hejdánka, 1986. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

52 Srov. např. Mikeš, V., *Rádky nesdílitelné zkušenosti*. In: Levi, P., *V nejisté hodině*. Přel. V. Mikeš. Praha, Triáda 1997, s. 83–84.

nýbrž tak, že vstoupíme do zjišťované a chápané skutečnosti se svými měřítky a vyslovujeme své soudy na svou odpovědnost.⁵³ Naše vladaření (včetně posuzování sebe, druhých, plánování života atp.) je podmíněno vystavením vlastních preferencí a měřítek riziku zpochybnění v setkání s druhými a jejich měřítky.

Závislost usilování o lepší a nejlepší na druhých a střetávání s nimi ovšem zahrnuje ještě, výše již zmíněný, třetí úhel pohledu tvořený kritérii, která nikdy nejsou v moci naší ani v moci druhých – ta jsou pravou, totiž z budoucnosti přicházející skutečností, v jejímž světle jsou teprve vystavena měřítká naše, která se jako vždy nedokonalá ztvárnění mohou v porovnání se ztvárněními druhých ukázat jako slabá, horší, méně smysluplná. Neboli: to, co nás s druhými zásadně sblíží – i v onom zápase o vlastní tvář –, nejsou žádné naše danosti (bílá barva pleti), nýbrž to nedané, na základě jehož osobního vstřebání se otevíráme sobě navzájem. Naše měřítká jsou hodnoty, které nejsou subjektivní, protože závisí na vstřebávání „nedaného“, ale nejsou ani nikde jednou provždy formulované, tj. nejsou objektivované. Teprve v reciprocitě s druhými lidmi se zde na zemi mohou prosazovat a ukazovat, ale zrovna tak zde mohou být zapomínány, překrucovány a znehodnocovány. V krizi tak nejsou hodnoty, nýbrž hodnocení, tj. selháváme my – lidé ve vstřebávání hodnot a v tvorbě programů na nich založených.⁵⁴

Základem „správnosti“ je v tomto kontextu „více občanské kuráže“,⁵⁵ a nikoli slušnost jako vyhovování vládnoucím (ať už druhým jedincům, stranám, zvyklostem, etiketě či čemukoli danému). Slušnost vyhledává neměnnost, spoléhá na autority a zastupitele jako na ty, kdo by za individua měli rozhodovat a řešit rozpory – od celospolečenských přes sousedské a nejlépe i rodinné až po nejduchovnější otázky orientace v životě a světě: „Vlastní chorobou společnosti je bezzásadové kompromisnictví, od nejhlubších kořenů života odtržená konformita, mravní lhostejnost, občanská zbabělost a duchovní vyprahlost.“⁵⁶ Člověk angažovaný musí skloubit obojí péči – o duchovní směřování v nejširších možných kontextech a o řádné řešení nejdrobnějších problémů v životě tady a teď. Takový člověk nutně začíná u sebe, s citem a rozumem se učí – u druhých a s druhými – odpovědně rozhodovat a zvolené prosazovat a přitom si stále zachovávat prostor pro „sebe“ – jak ve smys-

53 Hejdánek, L., *Myšlenkový deník* 88.261, 20. února 1988. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdanek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

54 Hejdánek, L., *K otázce „krize hodnot“*. Několik připomínek k podkladu „Hledání lidských hodnot pro XXI. století“. Archiv Ladislava Hejdánka, 1991. Dostupné na: www.hejdanek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

55 Hejdánek, L., Naše cesta k lepšímu uspořádání společnosti nepovede přes žádné návraty ke starým pořádkům. *Svazky pro dialog*, 1981, č. 4, s. 11.

56 Hejdánek, L., *Dopisy příteli* III, dopis č. 1 (41), c.d.

lu osobního rozvoje, tak ve smyslu pochopení zákona a jiných pravidel jako uvolnění prostoru pro osobní a společenský život.

Angažovaný člověk si svá rozhodnutí a činy odůvodňuje kriticko-reflexivním rozumem a citem (vnitřním dialogem, ovšem i ve svém vztahu k pravdě samé a jejímu společnému vstřebávání s druhými, viz výše), kdežto slušný člověk spoléhá na většinový názor a zvyklosti v jejich danosti – a tak nepředběhne na autobusové zastávce jako angažovaný člověk ve chvíli, kdy je to důležité, ale když před ním stojí Romové považovaní většinou za méněcenné: normy, zvyklosti, či někdy dokonce zákony ho k předbíhání či ještě exemplárnějšímu utlačování menšiny vedou a zdánlivě ospravedlňují. Hejdánkův disident je naproti tomu ten, kdo je ochoten a schopen se „hádat s těmi, kdo nepřiměřeně užívají svých loktů“, tj. ten, komu nechybí „spoluúčastná (solidarizující se) sympatie a láska k těm, kteří jsou slabí nebo pohrdaní, utlačovaní nebo ponižovaní...“.⁵⁷ Takové hádání ovšem není více protestem než tvorbou veřejnosti a pedagogickou aktivitou.

Vraťme se ale k původnímu problému a shrňme rekonstrukci Hejdánkova řešení. Klíčové je, že první dvě vymezení morálky nevyklučují nelidskost a nespravedlnost. Zákon, slušnost či autonomní rozhodování jsou právě v tomto svém klíčovém omezení, v možném nespravedlivém jednání vystaveny děsivé nedostatečnosti a potřebě překonání v soustavné, kritické, ale nikoli samoučelné, nýbrž *služebné jinakosti*. Druhotné, podřízené tomu, na co se ve známém sporu odvolává hodnotový výklad práva, tj. hodnotám a kritériím, díky kterým mohou teprve (zákony, mravy i autonomní jednání typu protestování) nabývat smyslu a díky kterým je vyloučena nelidskost, jsou ovšem jen v tomto smyslu. Jinak na nich musí rozumný člověk (praktický filosof) stavět, respektive je musí rozvíjet jako součást celku, jehož tmelem je třetí, rozhodující etický rozměr. Hejdánek, vědom si reálné nedostatečnosti dvou prvních rovin, je také uznává – například v onom opatrném, dvojakém přístupu ke statečnosti a protestu. Disent je pro něho a) více *tvorbou* než protestováním, odporem a podobnými, vždy již „druhotnými“, protože odvozenými, nepůvodními *reakcemi* a b) *smířlivější* ve smyslu široké *otevřenosti* oproti separujícím se skupinám sebevědomých a vyhraněných statečných.

Jak tvorba, tak otevřenost v umírněnosti charakterizují zmíněnou „drobnou práci“, která je pro Hejdánka (stejně jako například pro Patočku) jako náplň disentu vpsal vždy *vzděláváním*, kultivací (s)vědomí. Masarykův koncept „drobné práce“ je zde vykládán jako se vzděláváním ruku v ruce krá-

57 Hejdánek (Hejdánek, L., Jaká láska? In: Stránský, R. (ed.), *Sborník k sedmdesátinám Milana Babalána*. Praha, Onyx 1999, s. 45–55) popisuje příhodu, kdy jeho a dva mladé Romové při čekání na autobus předběhla jakási žena. Když protestoval, žena se mu omlouvala, ale Romům, kteří se neozvali, se neomluvila. Zde je příklad *drobného* maléru, v němž lze rozpoznávat *katastrofu* mnohem větších rozměrů: „V Písku Romové neprotestují, když jsou dva a mladí.“

čející polemika s přeceňováním moci – drobnou práci totiž odmítají ti, kdo pod záštitou potřeby svrhnout celou vládu či režim (jako příkladu přecenění) neudělají v každodenním životě nic:⁵⁸ „Máme špatné zkušenosti s různými případy tzv. osvobození zvnějška. A já osobně nevěřím na žádné rychlé a jednoduché metody zlepšení politických poměrů. Jak to vidím, existuje jenom jeden rozumný způsob společenských reforem, a to je tvrdošíjná, vytrvalá ‚drobná práce‘, jak ji před mnoha lety doporučoval prof. Masaryk, a to znamená práce zevnitř společnosti. Všechno ostatní může představovat jen okrajovou pomoc, důležitější nebo méně důležitou okolnost. Musíme si pomoci sami, a jenom pak nám mohou přijít na pomoc i ty nejpříznivější podmínky. Pomalejší vývoj je vždycky trvalejší.“⁵⁹

---

58 P. Pithart ovšem oproti Hejdánkovi vidí v drobné práci nedisidentský koncept. Viz Pithart, P., *Pokus o vlast*, c.d., s. 461.

59 Hejdánek, L., *Dopisy příteli II*, dopis č. 13 (34). Archiv Ladislava Hejdánka, 1978. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].